

OBSERVAȚII ASUPRA GENEZEI PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN SECTORUL INFERIOR AL DUNĂRII DE JOS

Cătălin DOBRINESCU

Cuvinte cheie: bronz, cultura Coslogeni, cultura Babadag.

Keywords: Bronze Age, Coslogeni Culture, Babadag Culture.

Abstract: *The constant pressure of the Central European cultural elements beginning with the 12th cent. BC on the Coslogeni type shepherd-agricultural communities was initially peaceful, being linked to goods exchange, directly or by means of neighboring bumper cultures.*

The lower sector of the Lower Danube was gradually occupied at the beginning of the 11th cent. BC by a population producing goods with origins which can be traced to the middle Danube basin or the Tisa region, where the culture appeared we nowadays name Babadag. The reactions of Coslogeni type communities, confronted with the newcomers, cannot be determined because large range and intricate research was not undertaken on sites belonging to this epoch. But the clear difference between the material cultures of Coslogeni communities and the Babadag type ones can be noted, the latter ones managing to impose their values, metal producing technology and generally the superior quality of their material culture.

Definirea corectă și cât mai precisă a momentului trecerii spre o nouă perioadă istorică, a ridicat în mod constant probleme cercetătorilor epocilor preistorice, datorită dependenței exclusive de datele arheologice, în mod constant insuficiente, dar și de unghiul de abordare sau modul de interpretare a elementelor reprezentative noii epoci.

Epoca fierului este legată în mod convențional de apariția metalurgiei fierului, fenomen generator de transformări majore în civilizația continentului european. Însă, metalurgia fierului reprezintă doar un aspect al fenomenului „hallstattizării”, diverși alți factori constitutivi precedând componenta amintită. Raritatea obiectelor de fier (LÁSZLÓ 1975, p. 17-39; BOROFFKA 1987, p. 55-61) și existența unei metalurgii dezvoltate a bronzului în perioada de început a noii epoci (PETRESCU-DÂMBOVÎȚA 1977), evoluția cultural-istorică, pe aceeași linie în regiunile vestice și centrale ale Europei au determinat cercetarea preistorică central-europeană, să considere fazele Ha.A-B ultima manifestare a epocii bronzului – Spätbronzezeit (LÁSZLÓ 2001, p. 296).

Bronzul târziu în sectorul inferior al Dunării de Jos este reprezentat de cultura Coslogeni, care pe parcursul evoluției sale din sec. XIV a.Chr. până la începutul sec. XI a. Chr. a sintetizat o serie de elemente culturale răsăritene, dunărene și balcanice datorită, în principal, poziției strategice a triburilor Coslogeni, de-o parte și de alta a Dunării și implicit contactului direct cu comunitățile de tip Tei sau Zimnicea-Plovdiv. Relațiile cu lumea balcanică, probabil, prin intermediul culturii Zimnicea-Plovdiv, au determinat angrenarea comunităților de tip Coslogeni în traficul cu lumea egeo-anatoliană încă de la începuturile existenței acestei culturi. Recenta descoperire a unui sceptru de piatră la Pantelimonul de Sus, jud. Constanța, asemănător celui descoperit pe nava scufundată, la începutul fazei LHIIB, la Uluburun (PULAK 1997, p. 254), în apropierea țărmului egeean al Turciei, care era asociat cu alte obiecte din spații culturale deosebite – cipriot, canaanit, egiptean, sirian, nord-balcanic – dovedește, în opinia lui M. Irimia, existența unor contacte între partea orientală a Mării Mediterane, Marea Egee și regiunile din jurul Mării Negre (IRIMIA 2008, p. 79 - 114). Hoddinott apreciază că în aceeași perioadă se produce o extindere a influenței miceniene în Macedonia, iar a teritoriului troian până la Gallipoli, fapt ce ar demonstra puterea și determinarea troienilor de a controla Dardanelele și orice rută între Tracia și lumea mediteraneană, controlul strâmtorilor însemnând în fapt, controlul comerțului cu lumea tracă din nord (HODDINOTT 1989, p. 65-66). Prezența unor elemente intrusive din zona Dunării de Jos, unele dintre ele de tip Coslogeni, în momentul „colapsului” micenian, pe nivelurile de distrugere din inima acestei lumi – Micene, Menelaion, Tyrins, Korakou, ș.a. – precum și pe coasta vest-anatoliană, la Troia, atestă implicarea acestor comunități și în restructurările culturale și demografice de la sfârșitul epocii bronzului în sud-estul Europei și bazinul egeean (LICHARDUS *et alii* 1999, p. 99-110; RUTTER 1975, p. 17-32).

Mișcările de populații de la sfârșitul epocii bronzului în bazinul Dunării, precum pătrunderea culturii câmpurilor de urne în aria culturilor tradiționale din vestul României au determinat, aici, apariția primelor aspecte culturale noi, de tip hallstattian, precum grupul Susani, în zona Tisei Inferioare și a culturii Gáva pe cursul superior al râului, ambele având caracteristică ceramica neagră, canelată (GUMĂ 1993, p. 168-194). În etapa imediată, ca urmare a mutațiilor etnoculturale produse în Ha. A, se formează în spațiul carpato-dunărean cele două mari complexe binecunoscute, cu ceramică neagră lustruită: unul, în vestul și nordul regiunii cu decor preponderent canelat – Susani, Gava și aspectele Reci, Mediaș, Grănicerești și Chișinău – Corlăteni (GUMĂ 1993; LÁSZLÓ 1994; LEVIŢKI 1994a; 1994b, p. 159-213), celălalt, în sud și est, cu decor preponderent imprimat - Insula Banului, Tămăoani, Babadag, Cozia, Pșeničevo și aspectul Saharna-Solonceni (MORINTZ, ROMAN 1969, p. 393-423; LÁSZLÓ 1972, p. 207-224; 1986, p. 65-77; MORINTZ 1964, p. 101-117; TONCEVA 1980; LEVIŢKI 1994 b, p. 159-213).

Momentul istoric, la care a avut loc trecerea spre epoca fierului în sud-estul României, trebuie coroborat cu aceste mutații etnoculturale, cunoscute sub numele de „migrația egeică”, care au pornit dinspre Europa Centrală spre sud-estul continentului și coastele vest-anatoliene. De altfel, încă de la definirea culturii Babadag, în 1964, S. Morintz considera că originea culturii trebuie legată

de Europa Centrală (MORINTZ 1964, p. 111). Pe o poziție asemănătoare se situa și G. Tonceva, care aprecia că migrarea unor comunități Mediana II, respectiv Gáva, din regiunea Dunării Mijlocii și din spațiul carpatic în aria Zuto Brdo-Novo Selo-Gârla Mare, reprezintă debutul epocii fierului în nordul Bulgariei (TONCEVA 1980, p. 29). Descoperirea unei ceramici negre, canelată, specifică bazinului carpatic, în complexele cu ceramică neagră încrustată de la Balej (Bulgaria), Kralovo și Lepenski Vir (Serbia), respectiv a unei ceramici de tip Gava-Susani într-un mediu cultural Zuto Brdo-Novo Selo, indică direcția de propagare a noilor elemente de tip hallstattian (SHALGANOVA 1995, p. 299-300).

La nord de Dunăre, elemente ale culturii Susani au fost descoperite în necropola de incinerare de la Balta Verde, jud. Mehedinți (BERCIU, COMȘA 1956, p. 307-319), în mormintele tumulare de la Vârtop, jud. Dolj (MORINTZ 1987, p. 61) și în necropola de la Zimnicea (ALEXANDRESCU 1978, p. 115-124). Și în stațiunea de la Chitila au fost descoperite fragmente ceramice ale unui grup intrusiv, vestic, de tip Gârla Mare-Susani, în mediu Tei V-Radovanu (BORONEANȚ 1984, p. 156-166). Alte asemenea elemente eterogene de tip Gârla Mare și hallstattiene au fost descoperite într-un mormânt tumular la Meri, jud. Teleorman, datat de E. Moscalu în Ha. A, marcând traseul elementelor culturale vestice (MOSCALU 1985, p. 163-170).

În Dobrogea, prezența produselor de factură vestică este reprezentată de seria depozitelor de bronzuri Sâmbăta Nouă-Techirghiol, ceea ce ilustrează, prin originea pieselor, legături cu spațiul intracarpatic și central-european (ARICESCU 1965, p. 17-42; 1970, p. 25-76). Depozitele datate în Ha. A1, deci anterioare apariției culturii Babadag, sunt atribuite unui mediu cultural Coslogeni. Și în jumătatea estică a Bulgariei se constată o situație similară - obiectele depozitelor de bronzuri din seria Vărbica II-Lesura au bune analogii în depozitele de la Cincu, Suseni și Techirghiol (PANAIOTOV 1977, p. 103-105).

Alături de influențele etnoculturale cu origini central-europene, în cadrul fenomenului larg de trecere spre epoca fierului, nu poate fi neglijat aportul local. Zona cuprinsă între Carpați și Dunăre a cunoscut la sfârșitul epocii bronzului un proces de uniformizare culturală și etnică, sub presiunea noilor veniți (LEAHU 1983, p. 175-204). În zona Porților de Fier și în Oltenia, sfârșitul epocii bronzului este ilustrat de aspectele Govora și Bistreț-Ișalnița (PETRE 1977, p. 137-140; ȘANDOR-CHICIDEANU 2003, p. 30-34, 201). Cultura hallstattiană Insula Banului are origini locale, reprezentând în opinia celor care au definit-o, S. Morintz și P. Roman, „un grup cultural, derivat direct dintr-o cultură a epocii bronzului - în speță Gârla Mare” (MORINTZ, ROMAN 1969, p. 421).

Revenind la situația din regiunea de sud-est a României, de la sfârșitul epocii bronzului, se poate observa că încetarea existenței culturii Coslogeni este legată de criza generală a societății epocii bronzului din a doua jumătate a sec. XII a. Chr.. O posibilă explicație privind cauza care a generat aceste transformări majore, ce au dus în final la apariția epocii fierului în Europa, o oferă profesorul F. Falkenstein de la Universitatea Heidelberg (FALKENSTEIN 1997, p. 549-561). În această perioadă a fost constatat un hiatus în zona de sud a Germaniei, o depopulare generată de migrarea populației culturii câmpurilor de urne, spre sud-vest, până în Catalonia, iar spre est, până în bazinul Dunării și Tisei. În

această regiune se formează cultura Gáva, cu o ceramică neagră, lustruită și canelată. De aici, în perioada Ha. A elementele culturale de acest tip se extind mult spre est determinând apariția în spațiul carpato-dunărean a celor două mari complexe cu ceramică neagră lustruită, canelată și imprimată. Răspândirea culturii câmpurilor de urne, respectiv, a aspectelor culturale noi a dus la dispariția culturilor tradiționale ale epocii bronzului și constituie, totodată, geneza primei epoci a fierului și a etnos-ului trac în spațiul carpato-dunărean. Criza supraregională a fost determinată, în opinia lui F. Falkenstein, de o cădere climatică generată de erupția vulcanului Hecla din Islanda, la jumătatea sec. XII a.Chr., care a cauzat o criză alimentară de proporții în vestul continentului, determinând migrarea triburilor din zona Dunării Superioare pe culoarele și căile de comunicații cunoscute ale epocii (FALKENSTEIN 1997, p. 551-556).

Studiul lui F. Falkenstein explică, în bună măsură, cauzele care au produs mutațiile etnoculturale și oferă în prezent, o imagine realistă asupra fenomenului ce a declanșat trecerea spre epoca fierului în Europa, în baza analizelor pluridisciplinare utilizate pentru argumentare.

Prezența ceramicii de tip Coslogeni în sit-urile culturii Babadag de la Rasova și Satu Nou-Valea lui Voicu, în jud. Constanța (IRIMIA 1974, p. 75-137; IRIMIA, CONOVICI 1993, p. 51-114), Garvăn-Mlăjițul Florilor și Murighiol, în jud. Tulcea (JUGĂNARU 1997, p. 103-110) sau Siliștea-Nazâru, în jud. Brăila (HARTUCHE 1983, p. 67-80; HARTUCHE, SILVESTRU 1992, p. 17-24) atestă persistența elementului vechi autohton din epoca bronzului și integrarea treptată a acestuia noilor realități. Vasul sac cu brâu în relief și ceștile cu torți supraînălțate, fără decor sau cu un decor simplu, de linii incizate, din prima etapă de evoluție a culturii Babadag, sugerează adoptarea într-un mod propriu a unor produse de tip Coslogeni. Contextul descoperirilor menționate mai sus, în care apar materiale de tip Coslogeni alături de ceramica neagră, incizată și imprimată, dar cu motive ornamentale comune, nediferențiate stratigrafic clar, denumite în mod convențional Babadag I și Babadag II, ilustrează existența unor stiluri ornamentale diferite, dar contemporane în prima etapă de evoluție a noii culturi (DOBRINESCU 2003, p. 30-36; 2005, p. 203-206). O confirmare a acestei opinii este ceramica de tip Babadag de la Țibrinu, jud. Constanța – cești decorate exclusiv prin tehnica inciziei, descoperite alături de vase cu decor imprimat și incizat în același timp (AILINCĂI, DOBRINESCU 2006, p. 133 -157).

Adoptarea unor forme ceramice sau a unor elemente de decor de la comunitățile autohtone nu reprezintă o excepție pentru debutul epocii fierului. Moșteniri din perioada târzie a epocii bronzului se regăsesc, după cum menționam, și în cultura Insula Banului, unde ornamentele ceramicii de tipul șirurilor de „S”-uri și cerculețe concentrice reprezintă o preluare de decor din cultura Gârla Mare (MORINTZ, ROMAN 1969, p. 416-419). Aceste elemente de decorare ale ceramicii sunt întâlnite și în aval de Insula Banului, dar și în sectorul inferior al Dunării de Jos, în cultura Babadag, aspect ce sugerează calea de pătrundere – valea Dunării – a comunităților culturale care au generat debutul epocii fierului în sud-estul României. Curentul central-european este încă puternic și atunci când cultura Babadag este deplin formată (Ha. B1), mărturie fiind piesele depozitului de bronzuri Sâmbăta Nouă I din jud. Tulcea, care au

bune analogii în bazinul Tisei (ARICESCU 1970, p. 37-46).

În concluzie, apreciez că presiunea constantă a elementelor culturale central-europene începând cu sec. XII a. Chr. asupra comunităților pastoral-agricole de tip Coslogeni, a fost inițial pașnică, fiind legată de schimbul de bunuri, în mod direct sau prin intermediul culturilor tampon, învecinate. La începutul sec. XI a. Chr. sectorul inferior al Dunării de Jos a fost ocupat treptat de o populație care producea bunuri cu origini ce pot fi găsite în zona bazinului mijlociu al Dunării sau regiunea Tisei, care a dat naștere culturii pe care o numim astăzi Babadag. În lipsa unor cercetări ample și minuțioase în sit-urile epocii, nu se poate preciza care a fost reacția comunităților de tip Coslogeni în fața noilor veniți. Însă se poate observa diferența evidentă dintre cultura materială a comunităților de tip Coslogeni și a celor de tip Babadag, cele din urmă reușind să impună propriile valori, tehnologia de producere a metalului și, în general, calitatea superioară a culturii materiale.

BIBLIOGRAFIE

AILINCĂI, DOBRINESCU 2006 - S. Ailincăi, C. Dobrinescu, *Așezarea din perioada timpurie a epocii fierului de la Țibrinu-„La Lac”(com. Mircea Vodă, jud. Constanța)*, Istros 13 (2006), p. 135-157.

ALEXANDRESCU 1978 - A.D. Alexandrescu, *Sépultures du premier âge du fer à Zimnicea*, Dacia N.S. 22 (1978), p. 115-124.

ARICESCU 1965 - A. Aricescu, *Bronzuri din Dobrogea*, SCIV 16 (1965), 1, p. 17 – 42.

ARICESCU 1970 - A. Aricescu, *Depozitele de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea*, Pontica 3 (1970), p. 25 – 76.

BERCIU, COMȘA 1956 - D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu*, Materiale 2 (1956), p. 307-319.

BOROFFKA 1987 - N. Boroffka, *Folosirea fierului în România de la începuturi până în secolul al VIII-lea î.e.n.*, Apulum 24 (1987), p. 55 – 61.

BORONEANȚ 1984 - V. Boroneanț, *Chitila-fermă, un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului. Date preliminare*, Thraco-Dacica 5 (1984), 1-2, p. 156 –166.

DOBRINESCU 2003 - C. Dobrinescu, *Aspecte ale cercetării perioadei de sfârșit a epocii bronzului și de început a epocii fierului în sectorul inferior al Dunării de Jos*, Studii Istorice Dobroge, Universitatea Ovidius Constanța, 2003, p. 30-36.

DOBRINESCU 2005 - C. Dobrinescu, *Noi puncte de vedere privind cronologia bronzului târziu și a începutului epocii fierului în Dobrogea*, Studii de Preistorie 2 (2005), p. 203-206.

FALKENSTEIN 1997 - F. Falkenstein, *Eine Katastrophen – Theorie zum Beginn der Urnenfelderkultur*, în *Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord-und Südosteuropa*, Espelkamp, 1997, p. 549-561.

GUMĂ 1993 - M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, Bibliotheca Thracologica 4, București, 1993.

HARTUCHE 1983 - N. Harțuche, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Siliște (Nazârul), județul Brăila*, Istros 1-2 (1981-1982), p.67 – 80.

HARTUCHE, SILVESTRU 1992 - N. Harțuche, O. Silvestru, *Așezarea Babadag de la Siliște*, Istros 6 (1992), p. 17-24.

HODDINOTT 1989 - R.F. Hoddinott, *Thracians, Mycenians and „the troian question”, în Thracians and Myceneans*, Leiden-Sofia, p. 52-67.

IRIMIA 1974 - M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova – Malu Roșu. Raport preliminar*, Pontica 7 (1974), p.75 – 137.

IRIMIA 2008 - M. Irimia, *Sceptre de piatră inedite din epoca bronzului descoperite în județul Constanța*, Pontica 41 (2008), p. 79-114.

IRIMIA, CONOVICI 1993 - M. Irimia, N. Conovici, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou*(com. Oltina, jud. Constanța), Pontica 26 (1993), p. 51 – 114.

JUGĂNARU 1997 - G. Jugănar, *Manifestări timpurii ale primei epoci a fierului în Dobrogea*(Descoperirile de la Garvăn – Mlăjițul Florilor, jud. Tulcea), în *Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice*, Tulcea, 1997, p. 103 – 110.

LÁSZLÓ 1972 - A. László, *O așezare hallstattiană la Cozia*(jud. Iași), ArhMold 7 (1972), p. 207 – 224.

LÁSZLÓ 1975 - A. László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA 26 (1975), 1, p. 17 – 39.

LÁSZLÓ 1994 - A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, Bibliotheca Thracologica 6, București, 1994.

LÁSZLÓ 2001 - A. László, *Epoca metalelor. Prima epocă a fierului*, în *Istoria Românilor*, vol. 1, București, 2001, p. 289 – 326.

LEAHU 1983 - V. Leahu, *Tracii carpato-dunăreni în marile migrații egeene*, CA 6 (1983), p. 175 – 204.

LEVIȚKI 1994a - O. Levițki, *Culturile Hallstattului timpuriu și mijlociu în Moldova, Chișinău*.

LEVIȚKI 1994 b - O. Levițki, *Culturi din epoca Hallstattului timpuriu și mijlociu*, Thraco-Dacica 15 (1994), 1-2, p. 159 – 213.

LICHARDUS et alii 1999 - J. Lichardus, I.K. Iliev, C.J. Christov, *Die spätbronzezeitlichen „Steinstößel-Zepter“ in Südostbulgarien und die Frage der nordpontischen Verbindungen zur Ägäis*, Eurasia Antiqua 5 (1999), p. 95 – 110.

MORINTZ 1964 - S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia N.S. 8 (1964), p. 101 – 117.

MORINTZ 1987 - S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică*(Cercetările de la Babadag), Thraco-Dacica 8 (1987), 1-2, p. 39 – 71.

MORINTZ, ROMAN 1969 - S. Morintz, P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, SCIV 20 (1969), 3, p. 393 – 423.

MOSCALU 1985 - E. Moscalu, *Mormintele tumulare hallstattiene timpurii de la Meri*(com. Vede, jud. Teleorman), MemAntiq (1985), 9-11, p. 163 – 170.

PANAIOTOV 1977 - I. Panaiotov, *Problems of Metallurgy of the Late Bronze in the Bulgarian Lands*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1977, p. 103 – 105.

PETRE 1977 - Gh. I. Petre, *Contribution à l'étude de la fin du Bronze et du commencement du Hallstatt dans la nord-est du Oltenie*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1977, p. 137-140.

PETRESCU-DÂMBOVIȚA 1977 - M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București.

PULAK 1997 - C. Pulak, *The Uluburun Shipwreck*, în *Res Maritimae. Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity*, Atlanta, 1997, p. 233-262.

RUTTER 1975 - J.B. Rutter, *Ceramic Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late Helladic IIIC Period*, AJA 79 (1975), p. 17-32.

ȘANDOR-CHICIDEANU 2003 - M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Țuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, Cluj-Napoca, 2003.

SHALGANOVA 1995 - T. Shalganova, *The Lower Danube Incrusted Pottery Culture*, Monographs in World Archaeology, 22, Prehistory Press, Madison, Wisconsin, 1995, p. 299-325.

TONCEVA 1980 - G. Tonceva, *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est*, Studia Thracica 5, Sofia.